

ויתקיים בנו מקרא שכתוב: כל המקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה.

סא

פקוח-נפש והחזקת שטחים בהלכה

שאלה:

הנני פונה לכב' בשאלה דלהלן:
בקשר לשאלה בדבר המשמעות המעשית שהחובה לקיים מצות יישוב ארץ-ישראל וכיבושה מטילה על הכלל ועל הפרט בישראל, ומה הם גבולותיה של חובה זו, נשמעת בימינו הטענה שחובה זו אבסולוטית — "ייהרג ואל יעבור", ושרק פיקוח נפש של הכלל עלול לשחררנו מן החובה לקיים מצוה זו.
מתוך הדברים שנאמרו בדיונים בסוגיה זו יוצא שלומדים את ענין פיקוח נפש הכלל מן ההלכה של פיקוח נפש הפרט. מתעוררת השאלה: האם יש מקום להשתית את הדין שיחול כלפי הכלל-הצבור על ההלכה שכוחה יפה לעניני הפרט? לי נראה שאין אפשרות להגיע בדרך זו לפתרון העונה על הצרכים הציבוריים בעלי המשקל המכריע בנידון.
לכן הנני מרשה לי לפנות לכב' תורתו בבקשה להשיבני דבר בשאלות דלקמן:

- א. האם קיים מושג הלכתי מוגדר של פיקוח נפש הכלל?
- ב. אם הוא אמנם קיים — על מה הוא מתבסס.
- ג. מה הם פרטיה הריליוואנטיים של הלכה זו כגון: סימני ההיכר של פיקוח נפש הכלל. מתי הכלל הזה עשוי להיות מופעל, איזה איסורים הוא מבטל ומאיזה מצוות עשה הוא משחרר, האם קיים

כלפיו "ספק פיקוח נפש הכלל", ואם הוא אינו קיים — מדוע?
ואם הוא קיים — כיצד קובעים אותו ואיך מטפלים בו.
תודתי נתונה לכב' מראש על תשובתו.

תשובה:

מושג "פיקוח נפש" בהלכה הוא כללי ומקיף, אך לא נזכר לענ"ד בשום מקום בהלכה פיקוח נפש של "הפרט" או של "הכלל", ואדרבא, ממקורות ההלכה ניתן ללמוד שאין שום הבדל ביניהם. שכך שנינו: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת וכו' וחי בהם ולא שימות בהם (יומא פ"ה). מכאן יסוד ההיתר לדחות את השבת כדי להציל פרט חולה מישראל וכדומה (שו"ע או"ח סימנים שכ"ח ושכ"ט), וכן להשיב מלחמה שעה כדי להציל את הכלל (יעוין עירובין מ"ה. ושו"ע סימן שכ"ט סעיף ו'). וכשם שפיקוח נפש דוחה שבת, כך דוחה כל מצוות התורה חוץ וכו' (יעוין בהרמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה').

מתוך זה נראה בבירור, שאין מושג מוגדר ייחודי לגבי פיקוח נפש של הכלל, והרי הוא כדין הפרט. כשם שאם מרגישים באדם שהוא חולה מסוכן מחללים עליו את השבת, כך אם מרגישים שקיימת סכנה לצבור או לכלל האומה מחללים מיד את השבת (ועיין עוד שם בסימן תקע"ו סעיף י"ג).

ברור שכל הנ"ל במקרה של סכנה מוחשית הנראית לעין הן לגבי הפרט והן לגבי הכלל.

הטוענים בימינו, לגבי חובתנו להחזיק בשטחי ארץ-ישראל המשוחררים, מכח מצות התורה וירישתם אותה וישבתם בה (לשיטת הרמב"ן המפורסמת), בחינת "יהרג ואל יעבור". ושאין לנו הרשות להחזירם לידי זרים אא"כ נעמוד ח"ו בפני מצב שיש בו משום פיקוח נפש — לענ"ד אינה יכולה להתבסס על יסוד הלכתי מוגדר. ואסביר דברי:

סברת הטוענים שמצות התורה להחזיק בשטחים המשוהררים היא בחינת "ייהרג ואל יעבור", מבוססת על דברי המנחת-חינוך, שכתב להשיג על דברי בעל החינוך במצוה תכ"ה, "להרוג שבעה עממים וכו' הכנעני וכו' ולאבדם וכו'. והעובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להרגו מבלי שיסתכן בדבר ולא הרגו בטל עשה זה וכו'". ועל דבריו אלה הקשה המנחת-חינוך "וצריך עיון נהי דכל המצוות נדחות מפני הסכנה, מ"מ מצוה זאת דהתורה ציותה ללחום עמהם וידוע דהתורה לא תסמוך על נס, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, א"כ חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה, דחוייה הסכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שיסתכן וצריך עיון".

ואלה דברי סברא נכונים מאד, שכל מצוה שצוה תורה בדיני כיבוש והרג שבעה עממים או מחיית זכר עמלק וכדומה, הן מצוות שבקיומן קיימת סכנת נפשות. ואם כן עצם הציווי עליהן מורה שהן דוחות סכנה ופיקוח-נפש.

ואין ספק שגם הרב החינוך מודה בהנחה יסודית זאת, ולא כמו שהבין המנחת-חינוך והשיגו, אלא שנראה מלשונו בבירור שאין כונתו בדבריו הנ"ל למלחמה כוללת נגד שבעה עממים, אלא כלפי יחיד מישראל ש"בא לידו אחד מהם", ועל זה כתב שאם "יכול להרגו מבלי שיסתכן... בטל עשה", כי באמת אין היחיד חייב להסתכן בקיום מצוה זאת, אבל במלחמה כוללת, ודאי גם הרב בעל החינוך מודה שאין סכנת יחידים הנופלים במלהמה דוחה את המצוה וכמו שנתבאר, שסכנה זאת היא חלק ממהות המלחמה. ולפי סברא זאת, טענו כמה מרבני דורנו, שיש איסור בהחזרת שטחים ממצות וירישתם אותה וישבתם בה, שיש בה מצות כיבוש הבא במלחמה, וכל מלחמה כאמור היא סכנה, והרי היא בחינת "ייהרג ואל יעבור".

ולענ"ד טעו ברואה, שכן דברי המנחת-חינוך מוסבים על נפילת

יחידים, ואפילו יהיו מאות ואלפים הנופלים במלחמה, ובכל מלחמה, אפילו כשמנצחים בה, ואפילו כאשר המצוה עליה הוא הקב"ה בעצמו, ומסקנתו נכונה כפי שנתבאר שאין הכלל של „פיקוח נפש" תופס במצוות אלה, וחובה לקיימן אף כשברור לנו שיפלו ויהרגו נפשות רבות מִישראל, אלא שאין ענין לכל זה כאשר מדובר בעצם קיומה של אומה במהלך מדיני, כאשר מעשה או מחדל עשויים לסכן אותה. האם יעלה על הדעת שתורה תצוה על כך. ואם כן מדוע חכמי ישראל בסוף ימי הבית השני התנגדו למורדים ואף השלימו עם רומי בחשאי (ר' יוחנן בגטין נ"ו:), והלא המורדים רצו לשחרר את א"י מידי זרים ולקיים מצות וירישתם אותה, והיא מצוה שכביכול יהרג ואל יעבור.

וגם כאשר טוענים ש"פיקוח נפש של הכלל עלול לשחררנו מחובת מצוה זאת", היינו החזקת השטחים, גם זה דברו אולי בלשון השאלה, כי אין הגדרה כזאת בהלכה, שכן מדובר כאן על משא ומתן מדיני עם שכנינו, שבעקבותיו נחזיר שטחים ונזכה בשלום, ושאם לא נעשה כן ננציח את מצב המלחמה ונעמוד בפני סכנה. מה היא סכנה זאת, שמא השמדה פיסית ממש, היינו שיהיה בכח אויבינו בעתיד לכבשנו ולהשמידנו ח"ו, האם לזה צריך היתר הלכתי? אלא סכנה של בידוד מדיני, מניעת אספקת נשק, או תמיכה כלכלית וכדומה, האם לזה יש בסיס בהלכה, להתיר או לאסור? האם היה עם ישראל שרוי אי פעם במצב דומה, או שמא עוסקת בכלל ההלכה במצבים מדיניים עדינים ומסובכים כאלה? זאת ועוד, זו כוחה של ההלכה שלא התערבה מעולם בהלכות מדינה לפרטיהם, וכל השנוי בה הוא כללי יסוד בלבד (הארכתי בזה בספרי "דת ומדינה" עמוד 49).

מובן מאליו, שהכלל המנחה בכל זה הוא הבטחת בטחונה של האומה בכל מסגרת של משא ומתן, אולי בתפיסה רחבה מאד של מצות התורה "וחי בהם", ולכן הדיון בהחזרת שטחים או

